

Нравствено възпитание и развитие

1. 1. Хуманистичен характер на нравственото възпитание.

Във всеки етап от развитието на човешкото общество проблемите на моралното възпитание на поколенията заемат особено значимо място, както в научно-изследователските търсения и съответните теоретични разработки, така и в социално-педагогическата практика. Особено силният интерес към проблемите на моралното възпитание на поколенията в двадесетото столетие се откроява като световна тенденция през 60-те години и 70-те години. Създават се специализирани институции, които се занимават целенасочено с проблемите на нравственото възпитание на децата. В Източно Европейските страни се изграждат институти, научни звена, чиито основен проблем е изследването на нравственото развитие на подрастващите. Към Оксфордския университет се изгражда специален изследователски център по тези проблеми. При Харвардския университет се изгражда „Асоциация за моралното развитие и възпитание”.

Започва издаването на специализирани списания, посветени на моралното възпитание на децата. Провеждат се множество научни симпозиуми, научни семинари, научни конференции, практико-приложни дискусии, кръгли маси, обсъждания и други научни и приложни форуми, посветени на проблема. Публикуват се специални документи, касаещи решаването на проблемите на нравственото формиране на децата.

На този въпрос са посветени множество научни изследвания, както в страните на Източна и Западна Европа, така и в САЩ, Канада и други. Само в страните от бившия Съветски съюз са разработени за последните 20 години повече от 100 дисертационни труда.

Основанията за това е мястото и ролята на нравственото възпитание, на неговия хуманистичен характер в цялостното развитие на личността, а оттук и в решаването на проблемите на социума, в решаването на глобалните проблеми на Планетата. Както в същностен и съдържателен план, така и в процесуален план, то е свързано с човека. Съдейства за неговото очовечаване, за овладяване на основните морални ценности, създавани през вековете и превръщането им в личностно притежание. Нравственото възпитание създава моралните предпоставки за добруването на човека. То му помага

да търси морални средства при решаване на глобалното противоречие на планетата между: Човек-Природа-Техника.

Целта му е хуманизацията на отношенията в различните общности, постигането на висока степен на нравствена възпитаност.

Б. Щугармен подчертава, че нравствено възпитаният човек е този, „който се отнася с внимание към другите хора, съобразява се с техните чувства, желания и интереси, не ги пренебрегва в името на собствените си цели. Високонравственият човек е достатъчно компетентен в социалните умения, добре разбира чувствата на другите хора и при това добре изразява своите собствени чувства, има знания за физическия и социалния свят. Нравствено-възпитаният човек е обективен и непедубеден при разглеждане на ситуации и не се бои да действа по предварително начертан план. В края на краищата нравственият човек обмисля поведението си в непозната ситуация или обсъжда действие, което е прдприето, обмисля го в рамките на универсалните морални принципи, основани на такова отношение към правата на другите хора, както и към собствените си”.

Нравственото възпитание подготвя човека да търси и намира хуманни решения на собствените проблеми и тези на другите хора. То мотивира хуманните прояви на човека в социума. Формира у него умения и навици за ежедневната изява на човечността, за търсене и намиране на морален изход от всяка жизнена ситуация.

Нравственото възпитание е в основата на духовното развитие на личността. Изградените възгледи и убеждения на морала, съответните ценности и качества обуславят развитието на личността като цяло и на отделните ѝ компоненти в съдържателен план. Хуманистичният характер на нравственото възпитание обуславя и ялостното личностно развитие на човека. Изясняването на проблема изисква да се разкрие неговата същност и основни задачи.

1. 2. Същност и особености на нравственото възпитание.

В нашата страна със същността на нравственото възпитание се занимават редица социолози, философи, педагози, психолози. Интерес представляват монографичните изследвания на Л.Драмалиев, В. Момов, В. Проданов, Г. Цонков, П. Е. Митев и др. Те разглеждат проблема във философско-социологичен план. Изясняването на проблема в педагогически аспект е направено в монографичните разработки на П. Пеловски, С. Караиванова, С. Чернев. И тримата автори разглеждат спецификата на проблема съобразно особеностите на учениците в различните възрастови групи – начална училищна възраст, средна училищна възраст и горна училищна възраст.

П. Пеловски разработва виждането си за същността на нравственото възпитание на децата от начална училищна възраст като целенасочено педагогическо въздействие, извършвано от училището и семейството, което „преустройва нравствения опит на учениците и нравствените отношения, в които те влизат с членовете на обществото...” той го разглежда като процес на морално възпитание, самовъзпитание и развитие, който има няколко специфични характеристики: придобиването на нов нравствен опит става на базата на стария; въздействията върху децата са опосредствени от тяхното съзнание, чувства, потребности, интереси, наклонности, способности; чрез външните въздействия нравствените изисквания на обществото се превръщат във вътрешни стимули и потребности; процесът е динамичен по своята същност.

Анализирайки същността на явлениято Сп. Караиванова отделя внимание на неговата сложеност и трудност, обусловени от сложната структура на личността на ученика. Поред нея „процесът на нравственото възпитание протича от нравствения опит до нравствените убеждения и от тях към съответно поведение, което постепенно се утвърждава в нравствени привички”. Тя доказва, че формирането на нравствените убеждения е висше звено в процеса на нравственото възпитание, тъй като именно те – „нравствените убеждения са свързващото звено между знания и поведение...” те осигуряват устойчиво нравствено поведение и изграждане на съответни нравствени качества. Благодарение на нравствените убеждения ученикът изживява, според нея, морално удовлетворение от своето и на околните нравствено поведение. Решаващо условие за тяхното изграждане е всеотдайният и системен нравствен опит на ученика, включването му в сложни нравствени взаимоотношения, в които се овладяват понятията за моралните норми и принципи.

Ст. Чернев разглежда нравственото възпитание на учениците от горния курс като целенасочен процес на формиране на нравствено съзнание, нравствени убеждения, привички, качества. Важно е, подчертава той, „как се възприемат и осмислят моралните идеи и изисквания, как се пречупват те през психологическите състояния на учениците, през техния социален и нравствен опит, стават ли вътрешно значими за личността, превръщат ли се в нравствени стимули за активна дейност”. Той подчертава, че

сърцевина на нравственото възпитание на учениците са изградените морални качества.

Н. И. Болдирев разглежда нравственото възпитание като целенасочен и организиран процес, при който се натрупват знанията за морала чрез придобития нравствен опит на ученика в условията на активната му дейност в съответното социално обединение. Той подчертава, че включването на ученика в различните видове дейност създава възможност да се изгражда нравственото съзнание, да се развиват нравствените чувства, да се изработват навици и привички за изява на моралните качества. В този процес, според него, е особено мястото на целенасоченото овладяване на етически знания за моралните норми и принципи. Подчертава, че „нравствената просвета постига своите цели, ако в съзнанието на децата, в техния жизнен опит има достатъчно количество и представи за нормите и правилата за поведение, за конкретните житейски факти”. Става дума за личния нравствен опит на всяко дете, който в никакъв случай не започва с изучаването на теорията по проблема, а с разумно организираната му практическа дейност, с овладяване на практически умения и навици за хуманна изява на личността. Това обаче не означава, според Н. И. Болдирев, че трябва да се подценява системното овладяване на богатството от правила и норми, които социумът поставя пред всеки индивид и които са отразени в съответен морален кодекс.

В друг аспект – практико-приложен, разглежда процеса В. А.

Сухомлински анализирайки опита си като директор на Павлишкото средно училище, той подчертава, че нравственото възпитание е „преди всичко формиране на идеината същност на личността – граждански възгледи, убеждения, чувства, поведение, постъпки, единство между думи и дела. Ние разкриваме пред децата общочовешките норми на нравствеността с гражданска активност и самодейност.

Л. И. Рувински разглежда нравственото възпитание като процес, който има своеобразен двустранен характер, специфични движещи сили, логика и механизъм за усвояване на нравствеността. Двустранността се обуславя от факта, подчертава Рувински, че процесът включва в себе си както дейността на субекта, така и обекта на възпитание, при което е особено важно както съотношение ще се установи между тях. Той счита, че нравственото възпитание и нравственото формиране, нравствените качества и свойства на личността са съвкупен резултат и не се разделят в личността на отделни части.

Интерес представляват и вижданията на Г. Н. Гумницки. Той подчертава, че докато етиката изяснява същността на моралното съзнание и поведение, структурата на етическата позиция на личността моралното съзнание и поведение, структурата на

етическата позиция на личността, социалните условия и закони за формирането ѝ, педагогиката разкрива принципите, формите, методите, пътищата и средствата, без които не може успешно да се решава възпитателният процес. Затова, според него, при анализа на моралното възпитание трябва да се разкрива, че то е на границата на тези две науки.

Особено място при изясняване на проблема има Ж. Пиаже. В спора си с Дюркхайм, той изяснява вижданията си за детето и неговото морално развитие. Ние признаваме, подчертава той, съществуването на два морала при децата този на принудата и този на съдействието. Моралът на принудата е морал на чистия дълг и хетерономията: детето приема от възрастния известен брой наставления, на които то трябва да се подчинява, при каквито и да е условия. Доброто се състои, според него, в това, което е съобразено с тези наставления. Злото е в това, което не е в тази концепция, намерението играе само малка роля, а отговорността е обективна. Но покрай този морал, после противопоставяйки му се малко по малко се развива кооперативният морал, чийто принцип е солидарността и който поставя акцент върху автономността на съзнанието, върху съществуването на намерение и следователно върху субективната отговорност. Пиаже подчертава, че моралът на взаимен респект се противопоставя, от гледна точка на ценности, на морала на едностранното уважение. С порастването на детето неговите връзки се насочват към равенство. Едностранното уважение, присъщо на принудата, не е стабилна форма на равновесие. Равновесието към което то се стреми не е нищо друго освен взаимно уважение. Той подчертава, че антагонистичните сили по отношение отговорността водят до преобладаването на субективната отговорност над обективната. По силата на това еволюират вътрешните примитивни форми в качествено нови.

В разработките на английските педагози-теоретици е налице многообразие на гледните точки при изясняване на проблемите, свързани със същността на нравственото възпитание. Биха могли да се открият две, относително самостоятелни, групи от учени. Едните свързват тези въпроси със съвременната теологическа етика, а другите – с най-новите етически концепции на съвременния неопозитивизъм.

Представители на първата група са Декс, Джефрис, Голдмен, Гудрич, Лоусън и други. М. Джефрис критикува нравствените пороци на съвременното общество като търси източника им в греховността на самата човешка природа. Той отрича етическите концепции на неопозитивизма и прагматизма, които според него, утвърждават nihilism на личността. Призовава към смирение и самоусъвършенстване. Г. Гудрич се опитва да убеди учителите, че основа на нравственото възпитание може да бъде етиката на неотомизма, че именно тя дава най-добрите варианти за решаване на взаимоотношенията между човека и обществото.

Д. Уилсън счита, че основна задача на нравственото възпитание е развитието на морално-логическите компоненти на личността. В тях се включват различните способности, възгледи, умения и знания, които са необходими за рационалното поведение на личността в сферата на моралните отношения, произтичащи от следното:

- разглеждане на всички хора като равни;

- способност да разбираш чувствата и преживяванията на другите хора и своите собствени;

- знания за определените фактори, които имат отношение към моралните ситуации и практическо овладяване на определени обществени навици;

- способност за рационално формулиране на собствените принципи и правила на поведение;

- способност да се превърнат тези принципи, знания и умения в конкретни решения и действия.

Английският теоретик Г. Лукис подчертава в книгата си „Моралът на подрастващите”, че „моралът, това е преди всичко общуване, език за поведението и взаимоотношенията. Както езикът, така и моралът съществува в определена степен и трябва да бъде изучен... той има своя граматика и структура, както и езика”.

Интерес представляват и основните концепции за нравственото възпитание в американската педагогическа мисъл. Г. Мелингър счита, че моралът се състои от „знания, умения и предразположения, които изискват обучение...” Става дума за нравствената просвета на децата, в процеса на която те усвояват необходимия минимум от информация за морални принципи и норми.

Анализът на различните теоретични виждания позволява да определим и собствената си позиция по проблема. Ние приемаме, че нравственото възпитание е единен, продължителен, противоречив процес на овладяване на социума. Това е процес, при който се създават педагогически условия, обезпечавачи превръщането на правляемите възпитателни въздействия в самоуправляеми, саморегулиращи съзнанието и поведението на ученика, съобразно нравствения идеал. По своята същност това е процес на интериоризация на нравствените ценности на дадено общество от отделната личност, процес, при който ученикът овладява ценностите, превръща ги в собствено виждане, в качества на личността, в жизнена позиция. Той съдействува за приобщаване на детето към съществуващите морални норми, принципи и ценности. Оптималното му реализиране изисква конкретизиране на съответното съдържание и задачи.

Съдържание и задачи на нравственото възпитание

Принос в разясняване на проблема има О.С. Богданова. Анализирайки съществените зависимости между дейността на учителя и нравственото развитие на детето, тя разкрива ефективен вариант на методическа система за нравствено възпитание. Изяснява значението на стила на взаимоотношенията между учител и деца, характера на взаимоотношенията между самите деца в различните видове дейност, взаимодействието между вътрешните и външните условия в процеса на нравственото формиране на детето.

И. Ф. Свадковски разкрива особеностите на нравственото възпитание на децата във възрастов план. Специално внимание отделя на изграждането на нравствените чувства, на приличието, послушанието и маниерите, на вежливост и скромност, на търпение,

упоритост, смелост и мъжество, на правдивост, на другарство.

Основно съдържание на нравственото възпитание са нравствените ценности и качества на личността. Проблемът за нравствените ценности на личността има непреходна значимост. Те са онзи компонент в съзнанието, който е в основата на нравствената ѝ кълтура и е условие за изява на нравствената позиция на човека, когато се превърнат в съответни качества. Те определят характера на мотивационната сфера на личността и нейната насоченост.

Като вид уховни ценности „...те са производни от съотношението свят и човек, изразявайки онова, което е в света, включвайки и онова, което създава човек в историческото развитие и което е значимо за човека. Ценността – това е значимостта на нещо за човека..., идеала – идеята”. При това тази значимост винаги има нравствен характер, тъй като отразява представите на човека за добро и зло. Това обстоятелство ни дава основание да считаме, че нравствените ценности са в основата на различните видове духовни ценности на личността. Тяхното съдържание са общочовешките идеи, норми, принципи за морала, за красотата в отношенията, за характера на отношенията на човека към себе си, към другите хора, към обществото като цяло.

Особено значими са общочовешките ценности хуманизъм, патриотизъм, свобода, отговорност, дисциплинираност, равенство.

Нравствените ценности са в основата на ценностната система на личността. Те мотивират поведението ѝ. В структурата на индивидуалното съзнание те са мостът между възгледите, убежденията и отношението на личността. Те опосредстват самооценката по пътя на съпоставяне с изработения идеал. Нравствените ценности предизвикват съответната активност на личността. Те стимулират хуманизацията на отношенията в различните социални общности.

Нравствените ценности се отличават със своя динамизъм и емоционална наситеност. Това определя и необходимостта от създаване на условия, които ще осигурят тяхното непрекъснато актуализиране, поддържане, умножаване и реализация.

Особено значими са три от функциите на нравствените ценности – оценъчната,

стимулиращата и регулиращата. Оценъчната функция е свързана с определяне личностната значимост, ценността на явленията от обективната реалност. Стимулиращата обуславя процеса на самоформиране, на нравственото самоусъвършенствуване на личността. Регулиращата функция позволява преустройството на нравствените ценности съобразно с динамиката в обществените ценности и с идеала на личността. И трите функции са свързани помежду си, взаимно се обуславят. Затова е трудно както в теоретичен, така и в ппрактико-приложен аспект те да бъдат разглеждани абсолютно самостоятелно и независимо. Водеща е оценъчната функция. „В процеса на оценката се определя ценността на един или друг обект за личността и ценността в този случай представлява от само себе си единство на обективното, форма на отношение или взаимодействие между субекта, т.е. ценността съществува обективно, а оценката е нейното субективно изразяване... оценката – това е неотделим компонент на съзнанието, формиращ се под влияние на практиката... ценността на обекта се установява от непосредствената реакция на субекта – индивидуален или колективен, в съответствие с това как влиза дадения обект в жизнения опит на този субект, какво отношение той предизвиква към себе си, как той се усвоява емоционално... обективен критерий за истинност на ценността е нейната адекватност по отношение социално-нравствения прогрес на човечеството”.

Изборът на нравствените ценности се определя от това доколко дадените явления са познати за личността, доколко тя ги признава и съзнателно се насочва към тяхното овладяване, доколко ги приема като потребност и те самите се превръщат в потребност. „Потребността първоначално се проявява само като условие, като предпоставка на дейността, но в момента, когато субектът започне да действа, се извършва и нейната трансформация и потребността престава да бъде сама за себе си. Колкото по-напред върви развитието на дейността, толкова повече тази нейна предпоставка се превръща в нейн резултат”. Нравствените потребности стимулират нравственото развитие и саморазвитие на личността. Те регулират изявата на нравствената позиция на личността и съдействат за нейното саморазвитие.

Анализът на същността на нравствената ценност позволява да я разгледаме като единна структура, в която се открояват няколко основни относително самостоятелни компонента:

- знанията, информацията за нравствените принципи, норми, качества, за същността на нравственото поведение:

- убеждението за значимостта на съответните морални принципи и

норми;

- необходимостта от изява на тези убеждения в поведението на личността, което става и на база на нейната мотивация.

Тези основни компоненти на нравствената ценност са взаимно свързани помежду си и непрекъснато обусловени от дейността на личността, от емоционалната ѝ сфера, от силата на волевите процеси. На практика е трудно да ги отделяме един от друг, разглеждайки личността като единно цяло, като единство от познавателна, емоционална и волева сфера. И в същото време обособяването им, като относително самостоятелни части, позволява да се вгледаме по-дълбоко в същността и съдържанието на явлениято и в процеса за неговото реализиране.

През последните двадесет години в САЩ се разпространява виждането, че главно внимание в нравственото формиране трябва да се отдели на изследване на процеса, свързан с овладяване на ценностите от личността. Този подход се нарича от някои учени „разясняване на ценностите“. Негови създатели са Л. Ратс, М. Хармин и С. Сайман. Изследваният от тях „ценностен процес“ преминава през три основни етапа: избор, оценка, действия. Те от своя страна имат седем критерии, които се свеждат до следното:

- ценностите трябва да се определят свободно;

- изборът на ценности трябва да става по най-обмислен начин от възможни няколко алтернативи;

- трябва да има реална алтернатива;

- ценностите трябва да предизвикват положителни емоции;

- ценностите трябва да бъдат публично потвърдени;
- личността трябва да загуби време, пари за постигане на своите ценности;
- ценностите трябва да се проявяват в поведението на детето.

Процесът на интернализация на нравствените ценности (т.е. процесът на приемане и усвояване на нравствените ценности) от личността преминава през няколко основни етапа:

- информацията за съществуването на ценностите и условията за тяхната реализация;
- трансформация в съзнанието на собствен език;
- активна дейност, свързана с приемане и отхвърляне на ценностите;
- инклузия – включване на дадената ценност в личностно призната система от нравствени ценности;
- измененията в личността, произтичащи от приемането или отхвърлянето на съответни нравствени ценности.

Процесът на интернализация на нравствените ценности е процес на тяхното изграждане, на тяхното формиране. Очертаните етапи бихме могли да приемем и като етапи на възпитанието на тези ценности и превръщането им в нравствени качества на личността, отчитайки спецификата на процеса на нравственото възпитание. Става дума

за материализиране на тези ценности в ежедневно поведение на личността. Например разглеждането на дисциплината като ценност, а дисциплинираността – като качество на личността. Дисциплината означава задължително спазване на установен ред, правила и норми от членовете на дадена общност. Обикновено се разглежда като феномен, осигуряващ благоприятни условия и като налично средство за успешно извършване на съответна дейност, в това число и в сферата на образованието и възпитанието. Приоритетно обаче, тя следва като естествен резултат от качествено и ефективно извършване на възпитателната дейност. Става дума за превръщането на дисциплината от нравствена ценност в нравственото качество – дисциплинираност. В този смисъл и в конкретния случай, дисциплината се явява не самоцел при нравственото възпитание, а при всичко представлява логичен резултат от неговото правилно и плодотворно осъществяване, водещо до възприемане и спазване на моралните закони и норми като осъзната необходимост в демократизиращото се общество.

Всичко това ни дава основание да очертаем и основните задачи на нравственото възпитание в следния ред:

- овлавяване на основните знания за моралните норми и принципи и формиране на съответни убеждения

- изграждане на нравствени чувства, ценности и мотиви за поведение;

- формиране на нравствени качества;

- формиране на потребност от ежедневна изява на нравствената позиция;

- формиране на активна нравствена позиция.

Това очертаване на задачите има относителен характер, тъй като феноменът

„нравствено възпитание” е единен, цялостен и само така може да бъде реализиран. Доказателство за това е и същността на процеса на нравственото възпитание.